

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

**СУДОВІ, ПРАВООХОРОННІ,
КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВІ
ТА ПРАВОЗАХИСНІ ОРГАНИ
УКРАЇНИ**

Підручник

За загальною редакцією доктора юридичних наук,
професора, чл.-кор. НАПрН України С. М. Гусарова

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Харківського національного університету внутрішніх справ*

Харків 2020

УДК 342.951:[347.9+351.74](477)(075.8)
С89

Колектив авторів:

Гусаров С. М., д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України – Передмова, гл.гл. 1, 4–5 Розділу 3, гл. 3 Розділу 5; **Салманова О. Ю.**, д-р юрид. наук, проф. – гл. 6 Розділу 2; гл.гл. 9, 15 Розділу 3; **Комзюк А. Т.**, д-р юрид. наук, проф. – гл.гл. 1–2 Розділу 1, гл. 3 Розділу 2; **Завальний М. В.**, д-р юрид. наук, с.н.с. – гл.гл. 1–6 Розділу 4; **Джафарова М. В.**, д-р юрид. наук, доц. – гл.гл. 1–2, 4–5 Розділу 2; **Коломоєць Н. В.**, д-р юрид. наук, доц. – гл.гл. 8–10 Розділу 4; гл.гл. 1–2 Розділу 5; **Яценко В. П.**, канд. юрид. наук, доц. – гл.гл. 6–8, 10–11 Розділу 3; **Казанчук І. В.**, канд. юрид. наук, доц. – гл.гл. 2, 3 Розділу 3; **Пабат О. В.**, канд. юрид. наук, доц. – гл.гл. 13–14, 16–17 Розділу 3; **Кириченко О. Ю.**, канд. юрид. наук, доц. – гл.гл. 3–5 Розділу 1, гл. 7 Розділу 4; **Гарна-Іванова І. О.**, канд. юрид. наук, доц. – гл. 12 Розділу 3; **Салманов О. В.** – гл. 18 Розділу 3.

Рецензенти:

Клименко Ігор Володимирович – голова Національної поліції України, д-р психол. наук;
Москвич Лідія Миколаївна – завідувач кафедри судоустрою та прокурорської діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, д-р юрид. наук, проф.;
Нуруллаєв Ількін Садагат огли – керівник Генеральної інспекції Генеральної прокуратури України, канд. юрид. наук.

Рекомендовано до друку Вченою радою
Харківського національного університету внутрішніх справ
(протокол № 12 від 26.11.2019)

Судові, правоохоронні, контрольно-наглядові та
С89 правозахисні органи України : підручник / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С. М. Гусарова ; [С. М. Гусаров, О. Ю. Салманова, А. Т. Комзюк та ін.]. – Харків, 2020. – 508 с.

ISBN 978-966-610-072-9

У підручнику в систематизованому вигляді розкриваються поняття та зміст судової, правоохоронної, контрольно-наглядової та правозахисної діяльності, види, завдання та функції судових, правоохоронних, контрольно-наглядових і правозахисних органів, їх компетенція, підпорядкованість і особливості взаємодії, правовий статус посадових осіб цих органів.

Для курсантів, студентів, слухачів, викладачів, ад'юнктів, аспірантів закладів вищої освіти юридичного профілю, наукових та практичних працівників.

УДК 342.951:[347.9+351.74](477)(075.8)

Приклад посилання на видання (в цілому) згідно з міжнародними стандартами:
Gusarov S.M. (ed), 2020, *Judicial, Law Enforcement, Supervisory and Human Rights Agencies of Ukraine [Sudovi, pravoohoronni, kontrolno-nagliadovi ta pravozakhysni organy Ukrainy]*.
Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav.

ISBN 978-966-610-072-9

© Колектив авторів, 2020
© Гусаров С. М., загальне редагування, 2020
© Харківський національний університет
внутрішніх справ, 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	7
-----------------------	----------

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУДОВОЇ, ПРАВООХОРОННОЇ, КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВОЇ ТА ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Глава 1. Основні поняття, предмет, система та нормативні джерела навчальної дисципліни «Судові та правоохоронні органи України»	9
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>12</i>
Глава 2. Судова діяльність.....	13
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>16</i>
Глава 3. Правоохоронний орган і правоохоронна діяльність	17
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>22</i>
Глава 4. Контрольно-наглядова діяльність як особливий вид правоохоронної діяльності	23
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>26</i>
Глава 5. Правозахисна діяльність	27
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>29</i>

РОЗДІЛ 2

СУДОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ

Глава 1. Конституційний Суд України.....	30
§ 1. Завдання та принципи діяльності Конституційного Суду України	30
§ 2. Склад і повноваження Конституційного Суду України.....	33
§ 3. Провадження у справах у Конституційному Суді України	37
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>41</i>
Глава 2. Верховний Суд України.....	42
§ 1. Склад, структура і повноваження Верховного Суду України ..	42
§ 2. Загальні положення правового статусу голови та суддів Верховного Суду України.....	47
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>49</i>
Глава 3. Вищі спеціалізовані суди	50
§ 1. Загальна характеристика вищих спеціалізованих судів в Україні.....	50
§ 2. Склад вищих спеціалізованих судів в Україні та повноваження їх суддів.....	52
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>54</i>

Глава 4. Апеляційні суди	55
§ 1. Види, склад і повноваження апеляційних судів у системі судоустрою України.....	55
§ 2. Повноваження суддів апеляційних судів в Україні	57
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>60</i>
Глава 5. Місцеві суди.....	61
§ 1. Види і повноваження місцевих судів у системі судоустрою України.....	61
§ 2. Повноваження суддів місцевого суду як суду першої інстанції.....	62
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>65</i>
Глава 6. Забезпечення діяльності судів	66
§ 1. Загальні питання забезпечення діяльності та функціонування судової системи України	66
§ 2. Правовий статус Державної судової адміністрації України	67
§ 3. Особливості діяльності апарату суду, служби організаційного забезпечення роботи й охорони суду	70
§ 4. Забезпечення охорони та підтримання громадського порядку в судах	72
§ 5. Кадрове забезпечення судів	75
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>82</i>

РОЗДІЛ 3 ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ УКРАЇНИ

Глава 1. Прокуратура України	83
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>130</i>
Глава 2. Міністерство внутрішніх справ України	131
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>152</i>
Глава 3. Центральні органи виконавчої влади, діяльність яких координується Кабінетом Міністрів України через міністра внутрішніх справ України.....	153
§ 1. Національна поліція України	154
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>204</i>
§ 2. Державна прикордонна служба України.....	205
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>227</i>
§ 3. Державна міграційна служба України	228
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>247</i>
§ 4. Державна служба України з надзвичайних ситуацій.....	248
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>222</i>
§ 5. Національна гвардія України	269
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>294</i>

Глава 4. Служба безпеки України.....	295
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>302</i>
Глава 5. Державне бюро розслідувань.....	303
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>309</i>
Глава 6. Національне агентство з питань запобігання корупції ..	310
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>316</i>
Глава 7. Національне антикорупційне бюро України	317
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>323</i>
Глава 8. Міністерство юстиції України	324
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>332</i>
Глава 9. Державна кримінально-виконавча служба України.....	333
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>343</i>
Глава 10. Державна податкова служба України.....	344
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>348</i>
Глава 11. Державна митна служба України.....	349
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>354</i>
Глава 12. Державна служба фінансового моніторингу України... 	355
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>363</i>
Глава 13. Антимонопольний комітет України	364
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>371</i>
Глава 14. Управління державної охорони	372
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>377</i>
Глава 15. Військова служба правопорядку у Збройних	378
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>387</i>
Глава 16. Державна регуляторна служба України	388
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>397</i>
Глава 17. Державна лісова охорона	398
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>402</i>
Глава 18. Органи рибоохорони Держрибагенства України	403
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>409</i>

РОЗДІЛ 4

КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВІ ОРГАНИ

Глава 1. Рахункова палата України	410
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>416</i>
Глава 2. Державна інспекція ядерного регулювання України....	417
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>420</i>
Глава 3. Державна екологічна інспекція України	421
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>424</i>

Глава 4. Державна архітектурно-будівельна інспекція України ..	425
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>429</i>
Глава 5. Державна інспекція енергетичного нагляду України...	430
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>434</i>
Глава 6. Державна авіаційна служба України	435
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>437</i>
Глава 7. Державна служба України з безпеки на транспорті	438
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>441</i>
Глава 8. Державна служба України з питань праці.....	442
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>451</i>
Глава 9. Державна служба геології та надр України.....	452
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>457</i>
Глава 10. Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів	458
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>466</i>

РОЗДІЛ 5 ПРАВОЗАХИСНІ ОРГАНИ

Глава 1. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини	467
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>472</i>
Глава 2. Уповноважений Президента України з прав дитини....	473
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>475</i>
Глава 3. Адвокатура.....	476
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	<i>481</i>
СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ	482
СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	486
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	488
Нормативно-правові акти	488
Навчальна та наукова література.....	500
ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК	506

ПЕРЕДМОВА

Конституційне закріплення в Україні основного завдання держави та її органів як утвердження та забезпечення прав і свобод людини та громадянина обумовило необхідність створення дієвого інституційного механізму його реалізації. Зрозуміло, що на виконання цього завдання спрямовано діяльність усіх гілок державної влади – і законодавчої, і виконавчої, і судової. Кожна з них реалізує його за допомогою власних, властивих лише їй засобів: законодавча влада – здійснюючи законодавчу діяльність, виконавча влада – публічне управління, а судова – правосуддя. Крім того, існує низка державних органів, які Конституцією і законами України не віднесено до жодної із цих гілок влади, наприклад Прокуратура України, Служба безпеки України тощо. Це переважно органи, на які покладаються функції охорони та захисту існуючого правопорядку, діяльність яких не можна обмежити якоюсь однією гілкою влади. Те ж саме можна стверджувати і щодо правоохоронних органів, адже до них належать як представники усіх гілок державної влади, так і органи, що до них не належать. Об'єднуючим для цих органів є характер функцій, які на них покладено, – це саме правоохоронні функції.

Інакше кажучи, правоохоронні органи є особливими державними інституціями, об'єднаними не місцем, яке вони посідають в організаційній будові державного механізму, а їх функціональним призначенням. Ще одна ознака, яка характеризує цих суб'єктів, – це засоби, які можуть використовувати правоохоронні органи для виконання своїх завдань і функцій. Маються на увазі заходи державного примусу, які не можуть застосовувати інші владні суб'єкти.

Чинним законодавством чітко не визначено, які саме органи належать до правоохоронних, так само як відсутні і однозначні критерії віднесення тих чи інших органів до таких. Отже, у навчальній та науковій літературі пропонуються різні точки зору як на розуміння сутності цих органів, так і на їх систему та види. Останнім часом у законодавстві та в юридичній теорії із системи правоохоронних органів почали виокремлювати контрольно-наглядові та правозахисні органи, які мають низку особливостей, що стосуються як покладених на них завдань і функцій, так і засобів їх реалізації. Сприймаючи ці новації, автори виділили ці органи не лише у змісті підручника, але й у його назві, запропонувавши власну систему органів, на які в Україні покладаються правоохоронні та правозахисні функції.

Разом із судовими органами, до яких, крім судів усіх видів, належать також органи, що забезпечують їх діяльність (Державна судова адміністрація України, апарати судів, служби організаційного забезпечення роботи та охорони судів, органи кадрового забезпечення судів – Вища кваліфікаційна комісія суддів України та Вища рада правосуддя), правоохоронні, контрольно-наглядові та правозахисні органи утворюють згадану систему, тобто систему забезпечення верховенства права, законності і правопорядку, захист прав, свобод та законних інтересів громадян, прав і законних інтересів юридичних осіб, суспільства та держави, запобігання правопорушенням і їх припинення й застосування державного примусу до осіб, які допустили порушення закону.

Підручник покликаний дати читачам знання про систему та правовий статус усіх цих органів, порядок їх утворення та підпорядкування, їх завдання та функції, правову основу діяльності, обов'язки і права, гарантії діяльності, особливості кадрового забезпечення та взаємодії з іншими суб'єктами.

Під час підготовки підручника авторами використано численні нормативні джерела – Конституцію України, кодекси, закони, насамперед так звані статусні (наприклад, «Про Конституційний Суд України», «Про прокуратуру», «Про Національну поліцію» та ін.) і підзаконні нормативно-правові акти, які становлять правову основу діяльності зазначених органів.

Автори врахували напрацювання вітчизняних і зарубіжних учених-юристів щодо розуміння тих чи інших понять і термінів, а також характеристики правового статусу судових, правоохоронних, контрольно-наглядових та правозахисних органів, при цьому пропонуючи й обстоюючи власну позицію у їх трактуванні.

У підручнику системно розкриваються поняття та основні риси судової, правоохоронної, контрольно-наглядової та правозахисної діяльності, розглядаються організація та правовий статус суб'єктів судової системи, правоохоронних, контрольно-наглядових і правозахисних органів України. Для зручності користування подано також словник основних термінів, список скорочень і предметний покажчик.

Авторський колектив висловлює вдячність рецензентам – доктору психологічних наук І. В. Клименку, доктору юридичних наук, професору Л. М. Москвич і кандидату юридичних наук І. С. Нуруллаєву огли за цікаві і слушні зауваження та побажання, висловлені щодо рукопису підручника.

Книга буде корисною для викладачів, науковців, курсантів, студентів, слухачів, ад'юнктів, аспірантів закладів вищої освіти юридичного профілю та всіх, хто цікавиться питаннями здійснення правосуддя, правоохорони та правозахисту.